

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A cigányság a politika tükrében

A legutóbbi évtizedben radikális változás következett be a cigánykérdés politikai megítélésében. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1979. évi határozata és még inkább az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. évi állásfoglalása lezárta azt a korszakot, amely az 1961. évi politikai bizottsági határozattal vette kezdetét. Az 1961–84 közötti periódust a magyarországi cigánypolitikát értékelő nyugat-európai szerzők némelyike „nagyvonalú szociálpolitika—restriktív kultúrpolitika” ellentét párral jellemzi arra célozva, hogy a politikai vezetés a szociális helyzet javításának folyamatos szorgalmazása mellett következetesen tiltotta a cigányságnak mint etnikai közösségnek megszerveződését.¹ Ezt az *asszimilációs* politikát gyakran vetik össze a polgári demokráciák *etikai pluralizmusával*, amelynek keretében politikai korlátozás nélkül jöhetnek létre akár kulturális, akár politikai jellegű etnikai szervezetek, viszont nem születtek központilag tervezett szociálpolitikai kormányprogramok. Ez a szembeállítás jogos, sőt a helyzet valamivel rosszabb: a szociálpolitikai erőfeszítések nem bizonyultak elégségesek ahhoz, hogy a célt, a cigányság életszínvonalának átlagos szintre való emelését elérjék. Ha a hivatalos közleményekben jelzett adatokat kritikával kezeljük, megvizsgáljuk azok tartalmát és a társadalom egészében megfigyelhető változásokhoz viszonyítunk, be kell látnunk, hogy a cigányság tömegei élnek ugyan a korábbinál jobb helyzetben, de változatlan pozícióban.² Kísértetiesen megismétlődött a felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikájának kudarca: az asszimilációs programhoz nem társult hatékony szociálpolitika. Márpedig a *természetes asszimiláció* egyik alapvető (de korántsem elégséges) feltétele, hogy a többségi csoporttal való azonosulás egyúttal jelentős előrelépés legyen a társadalmi

pozíció terén. Paradox módon — bár erre a fejleményre számítani lehetett — éppen az következett be, amit a politika el akart kerülni, *kifejődött és megerősödött a cigány etnikai öntudat*, amely ma már korántsem csupán „értelmiségiek szűk körére” terjed ki, hanem tömegjelenség.

Tíz esztendővel ezelőtt a cigánykérdéssel kapcsolatos vitákon leggyakrabban feltett kérdés ez volt: etnikai kérdés-e vagy szociális? Azaz: etnikai csoport-e a cigányság, vagy szociális réteg? Az e kérdésre adott válaszok többsége ugyan az utóbbira szavazott, de a korábbi évekhez viszonyítva már a kérdés feltevése is eredménynek számított, és nem minősült politikailag tilalmasnak hivatalos helyen sem azt válaszolni: is-is. Ez viták többsége a szóbeliség szintjén maradt: tudományos publikációk javarészt arról szóltak, hogy miért nem etnikum a cigányság.³ Az is-is válasz nemcsak arra volt jó, hogy lehetőséget nyújtott az asszimiláció erőltetését helytelenítő nézeteknek, hanem a két létszféra valóságos összefonódására is rámutatott. Sokan okkal tartottak, és tartanak ma is az etnikai oldal túlhangsúlyozásától különböző megfontolásokból. Vannak, akik az etnikai mozgalom radikálizálódásától tartanak, mások attól félnek, hogy a

¹ Reimer Gronemeyer: „Zigeunerpolitik in Sozialistischen Ländern Osteuropas”, In: Reimer Gronemeyer (Hg.): *Eigensinn und Hilfe*, Giessen 1983.

² Pártos Ferenc: „A cigányságra vonatkozó társadalmi-politikai intézkedések hatékonysága”, *Magyar Tudomány* 1981/1, 25–34. o.; „Cigányügyi tanulmányok és dokumentumok”, *Szociálpolitikai Értesítő* 1984/2. (Lásd főképpen Csalog Zsolt tanulmányát.)

³ Vekerdi József: „Eltérő vélemények a cigánykérdésben”, *Forrás* 1972/6, 57–61. o.; Csalog Zsolt: „Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a cigányság fogalmához”, *Világosság* 1973/1, 38–44. o.; Vekerdi József: „Nemzetiség-e a cigányság?” *Napjaink* 1974/10. 1. o.; Kemény István: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*, Budapest 1976. (MTA Szociológiai Intézet kiadványai.)

szociálpolitika mai szűk esztendeiben ez a kérdés háttérbe szorul, és kulturális törekvések — költségvetési szempontból olcsó — kielégítése révén kulturális drapériával eltakarható lesz a cigányság nem javuló, sőt napjainkban határozottan rosszabbodó szociális helyzete.

Ezért semmi nem indokolja, hogy az etnikum kérdését a szociális helyzettől elszigetelve tárgyaljuk, hacsak az nem, hogy az előbbi kevésbé ismert, és legújabb kori története is kacskaringósabb, mint az utóbbié. Az elemzés során praktikus okokból főként párt dokumentumokra koncentrálok, mivel ezekben nyilvánul meg legpregnansabban a cigány etnikummal kapcsolatos politikai koncepció. Ugyanilyen fontos lenne nyomon követni azt a folyamatot, amelynek során ezek a dokumentumok eljutnak a párt- és állami hierarchia különböző szintjeire egészen a megvalósulásig, vagy éppenséggel az öntudatlan vagy tudatos torzításig. Ez azonban egy másik tanulmány feladata.

IGÉRETES KEZDET

A cigánysággal kapcsolatos politika 1945 után nehéz örökséggel indult. Nem csupán azért, mert a Horthy-korszakban szociálpolitikai szempontból szóba sem kerültek, bár meg kell jegyeznünk, hogy erre vonatkozóan elmélyült kutatás nem volt. A népi szociográfiai irodalom figyelemköréből is kimaradtak, igaz, Szabó Pál vagy Kodolányi János egy-egy mély együttérzésről tanúszkodó novellája arra enged következtetni, hogy a magyar értelmiség legjobbjai eljuttattak a probléma észleléséig. A kormányzati politikáról szólva az e korszakkal foglalkozó írások Endre László és Gesztelyi Nagy László hírhedt képviselőházi előterjesztéseit, Szentkirályi Zsigmond és mások javalatait idézik.⁴ Egyet lehet érteni ezek fasiszta minősítésével, de fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy képviselőházi előterjesztések nem azonosak a hivatalos kormánypolitikával: hiszen végül is az előterjesztések nem váltak törvénné. Cigányellenes törvények hiánya persze nem a cigánysággal kapcsolatos jó szándékot bizonyítja; sokkal inkább azt, hogy az akkori hatalom — ez esetben szerencsére — egyszerűen nem vett tudomást a cigányságról. Így egészen a nyilas korszaki szervezett cigányellenes hatósági fellépésre nem került sor, és bár alacsonyabb szintű hatósági intézkedéseknek volt diszkriminatív jellegük, a hatósági túlkapások sokkal inkább más társadalmi csoportok ellen irányultak. Mindez azonban nem szépi az a tény, hogy cigányellenes törvény nélkül is mintegy 50 000 magyarországi cigány pusztult el a náci haláltáborokban és több

százra tehető azoknak a száma, akiket Magyarország területén gyilkoltak meg. Ha a magyar társadalom a világháborút követő években elmulasztotta az erkölcsi elégtétel megadását a zsidóság számára, fokozott mértékben igaz ez a cigányság esetében: csak a 60-as években jelentek meg szórványosan cikkek a fasizmus cigány áldozatairól, és csak a legutóbbi években történik hivatalos megemlékezés róluk is.

1945-ben kimaradtak a földosztásból, bár ugyanígy „megfeledkeztek” a hadifogságban lévő nem cigányokról is. Emögött nem feltétlenül nemzeti önzésen alapuló kismizmizési szándék húzódott meg, hanem inkább az, hogy a földosztásban érdekelt politikai erők egyszerűen nem érzékelték problémaként a kérdést. Ez azonban csak részben igaz. Az *MKP-nak* ugyanis — ellentétben az összes többi politikai párttal — volt a cigánysággal kapcsolatban nyilvánosságra hozott politikai koncepciója. Igaz ugyan, hogy erre — irattári kutatások híján — csak közvetve, a *Társadalmi Szemlében* megjelent cikkből⁵ következtethetünk, de okkal feltételezhető, hogy a párt elméleti folyóiratában megjelent cikk nem csupán szerzőjének egyéni véleményét tükrözte. A szerző a következőképpen látta az akkori helyzetet:

„Noha a magyarországi cigányság valószínűleg tisztább fajú, mint a magyarság, a magyar zsidóság vagy az országban élő bármely nemzetiség, jelentős részkük mégis teljesen asszimilálódott... Az asszimilálódás felé haladnak azok a városi zenészek meg falusi kisiparosok, vándorkereskedők és mezőgazdasági munkások is, akik sem lelkiileg, sem életmódjukban nem különböznek már lényegileg a lakosság zömétől.” Az idézetben felismerhető a csirája annak az optimista személetnek, amely magabiztosan rajzolja meg azt a jövőképet, amelyet látni szeretne. A később idézendő párt- és állami dokumentumokat végigkíséri ez az optimizmus, amely a cigánykérdés „megoldását” a közeli jövőbe helyezi. Bibó Istvánnak a zsidók asszimilációjáról írt sorai itt is joggal idézhetők: „A társadalmi problémákat nem jó katonai »feladványok« módjára felvetni, mert a »megoldás« is nagyon háborúk és csaták módjára fog alakulni. A világnak éppen elég nyomorúságot hozott az az emberfajta, amely azt hiszi, hogy egy kérdést, melynek zsákutcába vitelében és elmergésítésé-

⁴ A dokumentumokat, illetve további forrásmegjelölést lásd: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth, Bp. 1986.

⁵ Kálmán András: „A magyar cigányok problémája”. *Társadalmi Szemle* 1946/8–9. 656–658. o.

ben maga is részes, »megoldani« annyit tesz, mint tüzzel-vassal olyan feltételeket teremteni, amelyben az megszűnik kérdés lenni. Vannak kérdések, amelyeknél nem a megoldás kulcsának keresése a legdöntőbb, hanem a probléma helyes értékelése után az összes felvetődő utak számára tiszta és mind tisztább tényleges feltételeket és atmoszférákat teremteni.”

Az „asszimiláció” skrupulusok nélküli emlegetése az első pillantásra félrevezető lehet. A mai cigány vezetők számára a kifejezés pusztán használata egyet jelent az etnikumként való elfogadás tagadásával, holott a helyzet éppen az ellenkező: aki asszimilációról beszél, az elfogadja a cigány etnikum tényét. Az etnikum tényének elfogadása után beszélhet valaki elfogulatlan szemlélként a természetes asszimilációról (nincs a világnak olyan etnikai csoportja, amelynél ne figyelhetnénk meg a természetes asszimiláció jelenségét), beszélhet politikusként az asszimiláció szorgalmazásáról, erőltetésének szükségességéről vagy mindezek ellenkezőjéről, de ennek logikai feltétele az etnikum létének elismerése.

Jellemző, hogy a 60-as és 70-es évek politikai dokumentumai mint nem szalonképes kifejezést kerülnek az asszimiláció szó használatát, és az csak az 1977. évi közművelődési irányelvekben tér vissza az etnikai tudatosodás alternatívájának legalizálásával együtt. Ezért logikus, és mai szemmel nézve is korszerű az 1946-ban a *Társadalmi Szemlében* megjelent cikk gondolatmenetének folytatása: „... tárgyilagos szemléllő előtt kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzetiségi kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvben önálló csoportot alkot.” Szorgalmazza nemzetiségi jogállásuk rendezését, szovjet példára hivatkozva külön iskolák és egyéb kultúrintézmények létesítését. Programja szerint a cigányok szociális felemelkedését a nagyiparba irányítás révén kell megoldani.

Ez utóbbi kérdés régi vita tárgya a ciganológiai szakirodalomban. Mária Terézia és II. József mint „újarasztokat” a mezőgazdaságban kívánta hasznosítani a cigányok parlagon heverő munkaerejét. Mások, mint pl. Herrmann Antal a cigányok tradicionális ipari tevékenységére hivatkozva már a múlt század végén a nagyipari bér munkássá válásban látta a kivezető utat. A közvélemény „Nem szokta a cigány a szántást” szólásmód formájában tartotta alkalmatlannak a cigányokat a mezőgazdasági munkára. Anélkül hogy „néplektani” fejtegetésekbe bonyolódnék, leszögezem, hogy véleményem sze-

rint vannak olyan etnikumhoz is köthető vonások, amelyek bizonyos tevékenységekre inkább, illetve kevésbé teszik alkalmassá egy-egy etnikum többségét, ezek azonban a kulturális hagyományokban gyökereznek. A cigányok mai alacsony mezőgazdasági reprezentációját sokan azzal magyarázzák, hogy a cigányok 1945-ben kimaradtak a földosztásból. Erről Kálmán András így ír: „A demokratikus földreform alkalmával a cigányok úgyszólván sehol sem jelentek mint földigénylők, holott kaphattak volna birtokot.”

Távol álljon tőlem, hogy a mindenkori politikát — így az MKP politikáját — a cigánykérdéshez való hozzáállás szerint értékeljem. Nyilvánvaló, hogy a kérdés sokkal fontosabb, világpolitikai dimenziójú problémák kontextusában jelent meg, és éppenséggel az szorult magyarázatra, hogy milyen megfontolások állhattak a cigánykérdés politikai felértékelése mögött. Felértékelésről kell beszélnünk akkor is, ha adott esetben reális, azaz a probléma valóságos társadalmi súlyának megfelelő politikai értékelésről van szó. Lehetetlen ugyanis a „probléma”-ként megfogalmazható valóságos helyzetek között valamiféle abszolút sorrendet felállítani, bár a józan ész számára nyilvánvaló, hogy vannak fontosabb és kevésbé fontos problémák: a földosztás méltán kapott kitüntetettebb helyet az akkori politikában, mint pl. a népkönyvtarak helyzete. Azonban az is mindennapos tapasztalat, hogy a mindenkori politika sajátos érték- és értékrendszerének megfelelően egyes társadalmi jelenségeket problémaként észlel és beemel a politikai kérdések sorába, másokról szándékosan vagy szándéktalanul tudomást sem vesz. A cigánykérdés politikai problémává való akkori felértékelése mögötti lehetséges motivációk közül hármat emelnék ki.

Elsősorban okkal feltételezhetjük a megítélésben mutatkozó *racionalitást*, vagyis azt, hogy egy valóban fontos társadalmi probléma felismeréséről, társadalmi súlyának megfelelő politikai értékelésről volt szó. Közismert, hogy az MKP politikai programja kidolgozottságában, részletességében fölülmulta a többi pártokét; részben ennek volt köszönhető sikeressége a hatalmi harcban. Helyénvaló így fogalmazni: az MKP figyelme még a cigányságra is kiterjedt.

A cigányságra fodított kitüntetett figyelem beillesztett az MKP *értékrendszerébe* is. Egy központilag megtervezett, az általános jólét közeli eljövételét, történelmi igazságát, társadalmi antagonizmusok kiiktathatóságát hirdető mintaálam jövőképebe semmiképpen sem illett bele a cigányság. De a cigánykérdés politikai prog-

ramba való felvétele, szociális felemelkedésük támogatásának és nemzetiségként való elismerésük terve mögött ott sejthetjük a háborús szenvedés miatti elégtétel megadásának szándékát is.

Nemzetiségként történő elismerésük terve — a nemzetiségi státus autonómiatartalma miatt — ugyan ellentmondást sejtet az etatista ideológiával szemben, hiszen az MKP politikájától mi sem állt távolabb, mint autonóm társadalmi csoportok létrehozásának bátorítása. Kálmán András fel is rója a cigányoknak, hogy „a szabadságot anarchikusan értelmezik”.

Harmadsorban nem hagyható figyelmen kívül a józan politikai számítás sem motiváló tényezőként. „Felismerték (ti. a cigányok — B. J.) ugyan, hogy az elnyomottak jogaiért, a társadalmi igazságtalanságok leküzdése érdekében legkövetkezetesebben a kommunisták állnak ki, és a nemzetgyűlési választásokon túlnyomórészt a kommunista párt mögé sorakoztak . . .” Szorgalmazta önálló cigány pártszervezetek létrehozását, mondván: „A falusi kommunista pártszervezetek nem tehetik magukat minden megmondolás nélkül túl azokon a megrögzött előítéleteken, amelyek a magyar parasztságban élnek . . .” Ezen érdekmotívum meglétét igazolja Orsós Jakab önéletrajzi jellegű írása is, amely beszámol arról, hogy a kommunista agitátorok nagy súlyt helyeztek arra, hogy a zalai cigányságot a nemzetgyűlési választásokon a maguk oldalára állítsák.⁶ Ismerve a zalai viszonyokat, ez nagyon is érhető, mint ahogy az érdekszempont érvényesülése semmit nem von le az MKP érdeimeiből a cigánypolitika tekintetében.

Dokumentumok híján csak találgatni lehet, hogy a politikai hatalom képviselői hogyan kezelték a későbbiekben a cigánykérdést. Ha elfogadjuk, hogy a Rákosi-korszakra egyebek között a társadalmi szféra átpolitizálása, valamint az autonóm társadalmi szervezetek teljes felszámolása volt jellemző, joggal következtethetünk arra, hogy az idézett cikkből jelentkező demokratikus rendezési törekvés ad acta került.

Szórványos adatok állnak rendelkezésre arról, hogy a Rákosi-korszakban egyes cigányok mint a karhatalom segédei vettek részt közvetve a hatalomgyakorlásban: pl. vidéken a begyűjtések piszkos munkájának elvégzésében segítettek. Ez azonban korántsem az emancipáció felé tett lépésként értékelhető, sokkal inkább cinikus taktikaként, amely éppenséggel a cigánysággal kapcsolatos előítéleteket mélyítette el.

AZ „ELSŐ” CIGÁNYSZÖVETSÉG

1957. október 26-án született meg a döntés a *Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének* megalakításáról. A döntést formálisan a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettesi értekezletén hozták. Magas szintű nyilvánosságra hozott párhatározat nem előzte meg, de biztosra vehető, hogy előtte megtörtént az egyeztetés. A döntést megelőző viták rekonstrukciója további irattári kutatást és a résztvevők megkérdezését igényelné. A rendelkezésre álló dokumentumból⁷ annyi kiderül, hogy a döntést illetően vagy nem volt egységes a vezetés, vagy a szemlélet nagyon hamar megváltozott. Az bizonyos, hogy a cigányság politikai emancipálásának, azaz a többi nemzetiséggel való egyenrangúság kinyilvánításának szándéka igazolható. Erre utal a szervezet elnevezése is, amely formailag egyezik a többi nemzetiségi szövetség elnevezésével. Kitűnik a szövegből is: „A cigányok problémáit az állami szervek segítségével elsősorban a cigányoknak kell megoldani” — mondja az előterjesztés szövege „Jellegegyrészt állami intézmény, másrészt a cigányok tömegmozgalmi szervezete, saját problémáik megoldására.” Az egyesületi alapszabályban kifejezetten hangsúlyt kap az etnikus jelleg megőrzésének illetve felépítésének szándéka.

A Szövetség a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának felügyelete alatt működött, de korántsem zavartalanul. A változásról már a nemzetiségi osztály vezetőjének 1959-ben megtartott előadása tanúskodik, melyben az előadó megkísérli a cigánykérdés „elméleti” összefoglalását.⁸

„Néhány elméleti kérdés tisztázása szükséges ahhoz, hogy a feladatokat helyesen tűzzük ki. Mindenekelőtt azokról a káros tendenciákról kell szólnunk, amelyek a cigánylakosság közötti munkában zavarólag hatnak. Nemritkán találunk olyan felfogással, hogy a cigánykérdés nemzetiségi kérdés és hogy élesíteni kell a cigányok nemzetiségi vagy nemzeti öntudatát. Utalhatok arra, hogy a Cigányszövetségben is érvényesült korábban ez a szemlélet. (Lásd az 1958-as értekezlet határozatait és sajtóanyagát, ahol a cigány nyelv fejlesztéséről, cigány diákokotthonok stb. létesítéséről tárgyaltak.) E hamis

⁶ Orsós Jakab: *Aki hallja, aki nem hallja*. Zalaegerszeg 1987.

⁷ Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957–1961.” életéből, Bp. 1986. (Népművelési Intézet kiadványa.)

⁸ Vendég Sándor: „A magyarországi cigánylakosság közötti végzendő munka időszeri feladatai”, *Tájékoztató* 1960/2. 38–55. o.

útmutatásokból adódik, hogy a megyei tanácsok egyes dolgozóinál még ma is nap mint nap találkozunk a cigánykérdésnek ezzel az anti-marxista értelmezésével.

A legkülönfélébb állami és társadalmi szervezetek jelentései, amelyek nagyon sok konstruktív elgondolást tartalmaznak — ugyancsak nem foglaltak egyértelműen állást ebben a kérdésben. Az ellenforradalom óta történtek kísérletek — és nem eredménytelenül — e problémák marxista feldolgozására. Ide sorolhatjuk azt a tanulmányt, amelyet a Munkaügyi Minisztériumban Bán és Pogány elvtársak állítottak össze. Egyetértünk e tanulmány azon megállapításával, hogy a cigányság nem alkot nemzetiséget. Vitatható, vagy legalábbis félreérthető azonban az a megfogalmazás, hogy »sem pedig nem része egy másik nemzetnek«. Ez a filozófiai érvekre támaszkodó álláspont nem az élet realitásából indul ki és ezért akarva-akaratlan nemzetet (és társadalmon) kívül helyezi a cigányságot. A marxizmusnak a nemzeti kérdésre, a nemzet fogalmára vonatkozó tételeit nem lehet ilyen sablonosan alkalmazni a cigánykérdésre.

Való igaz, hogy a cigányok nem alkotnak nemzetiséget. Olyan embercsoportról van szó, amely szétszórta az országban, sőt az egész világon, és gazdasági függőségük következtében minden országban kisebb-nagyobb mértékben gazdagságilag, nyelvilag és műveltségileg hozzáidomultak, asszimilálódtak a helyi lakossághoz. Ennyiben az illető nemzet részévé váltak.

Óshazájukhoz, Indiához ma őket semmi sem köti. Ők maguk sem tudják, hogy Indiából származnak. Mindezeket túl azt is látnunk kell, hogy az egy államban élő cigányok sem alkotnak olyan egységet, amelyet pl. más nemzeti egységekhez lehetne hasonlítani. (Lásd a románok, szlovákok, németek, délszlávok Magyarországon.) Ebből következik, hogy nincs szükség a cigány nyelv mesterséges elésztesére, cigány nyelven oktató iskolák felállítására, ifjúsági és felnőtt irodalom kiadására cigány nyelven stb. Az ilyen törekvések meglassítanák a cigányok nevelésének folyamatát, megerősítenék a cigányok nemkívánatos elszigetelődését és segítenék a régi primitív cigányéletforma konzerválódását.

Milyen eredményekkel kecsegtetne pl. — milyen előfeltételei vannak a cigány nyelv felélesztésének? — a mostani szétszórta dialektusokból kialakítani egy irodalmi nyelvet, keresni a kifejezéseket, amelyeket a cigány nyelv nem ismer, ráerősokolni ezt a mesterségesen kialakított nyelvet a Magyarországon élő összes cigányra? Ez az eljárás tudománytalan és gyakorlatilag

megvalósíthatatlan volna. Ellentétben áll azzal a tudományos tétellel, hogy a szocializmus korszakára is érvényes, hogy minden etnikai egység a változás törvényeinek van alávetve, történelme van — van kezdete és vége. Az összes etnikai egységeknek nem kell önállóan fejlődniük a szocializmus idején sem. A mai cigányok is a történelmi folyamat kapcsán egybeolvadnak, asszimilálódnak az ország egyéb lakosságával.

A nemzetiségi kérdés, mint minden más társadalmi jelenség, nem létezik ömagáért és minden nemzeti mozgalomnál szükséges megvizsgálni, hogy használ-e a szocializmusnak, vagy sem. A nemzetiségi kérdés ezért éppúgy, mint a cigánykérdést, a szocializmus ügyének kell alárendelnünk. A cigányok elkülönülése, szeparálódása nem segítené elő a társadalmi haladást, ellenkezőleg, eltávolítaná őket azoktól a társadalmi és kulturális átalakulásoktól, amelyek társadalmunkban végbemennek. A cigányok egyedül néprajzi szempontból alkotnak külön csoportot, bizonyos mértékben etnográfiai csoportot, amely azonban fokozatosan egybeolvad nálunk a magyar nemzettel."

Nem kétséges, hogy ez volt az első lépés az 1961. évi MSZMP PB határozat felé; a határozat szövegében filológiai hasonlóságok mutathatók ki az idézett szövegekből.

Aligha tévedtünk, ha feltételezzük, hogy a fenti dokumentum nyilvánosságra hozatala idején a Szövetség megszüntetése már el volt döntve. Miért szüntették meg a Szövetséget? — erre a kérdésre máig sincs megnyugtató válasz. Fentebb ugyan bőven idéztük az indoklást, de kiindulhatunk abból, hogy politikai döntések esetében a tudományos érvek sohasem kizárólagosak. Feltehető a kérdés: ha a szakszerű okfejtés 1960-ban megállta a helyét, miért nem volt igaz 1957-ben? Innen közelítve nem a Szövetség megszüntetése szorul magyarázatra, hanem létrehozása. Nem illik bele a „nagypolitikái” sémába; 57-ben éppen az autonóm társadalmi mozgalmak utolsó állásainak felszámolása folyt — ekkor születik a Szövetség —, míg felszámolása a nyitás idejére esik. Igaz ugyan, hogy a nyitás éppenséggel nem a nemzeti kérdés tekintetében nyilvánult meg és a „nacionalizmus elleni küzdelem” a kultúrpolitika lényeges eleme maradt. E szemszögből nézve logikus a „cigány nacionalizmus” elleni küzdelem jegyében a Szövetség megszüntetése, de akkor ismét csak létrehozásának motívumai szorulnak további megvilágításra. Ugyanezen okból nem feltételezhetjük, hogy a megszüntetésben valamely magyar „nemzeti ellenállás” nyilvánult volna meg rej-

tett utakon. Nem találjuk nyomát a cigány etnikai tudatosodás miatti aggodalom, féltékenység bármilyen megnyilvánulásának, sőt az idézetből és a későbbi pártdokumentumokból is kitűnik, hogy ennek az irányzatnak voltak nem cigány támogatói is az értelmiség körében. Elég, ha a Népművészeti Intézetből Népművelési Intézetté váló szervezet akkori tevékenységére gondolunk. Folklórszakemberei — elsősorban Martin György és Borbély Jolán — állandó hivatalos gyanakvás közepette végezték munkájának szervezésére volt a cigány népművészeti hagyományok összegyűjtése, cigány művészeti közösségek instruálása. A feltett kérdés egyelőre válasz nélkül marad.

AZ ASSZIMILÁCIÓS KORSZAK

Ilyen előzmények után született meg az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. évi határozata,⁹ amely egészen az utóbbi időkig (1984-ig) behatárolta a cigánykérdés politikai kezelésének lehetőségeit. A határozatról 25 év távlatából elmondhatjuk, hogy jelentősége a cigányság szociális felemelkedése terén igen nagy, mert a korábbi dokumentumok ráolvasászerű szövegével ellentétben konkrét igazgatási előírásokat tartalmaz, tételesen felsorolva a feladatokat és a megoldásukért felelős szervezeteket. Tárgyunk szempontjából azonban súlyos következményekkel járó tételeket rögzít, negyedszázadra korlátot állítva az etnikumként való emancipálódás útjába. „A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a »cigány nyelv« fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége — bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani — nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnyelésében jelentős szerepet töltsön be... A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.”

A határozat a továbbiakban kimondta, hogy a több tárca területét érintő munka koordinálásá-

ra a Művelődésügyi Minisztérium hozzon létre társadalmi bizottságot, a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének működését pedig be kell szüntetni.”

A 61-es határozat jelzőkaróként tüzte ki az elkövetkező két évtized cigányokkal kapcsolatos politikájának mozgásterét. Megállapításai folklorisztikusan ismétlődve szinte szó szerint viszszerítenek az ezután következő politikai dokumentumokban. Minden későbbi határozat vagy más dokumentum — egészen az 1984. évi agitációs és propaganda bizottsági határozatig — elvi részében ennek érvényességét szögezi le. Általános terminusként szentesítette a „beilleszkedés” szót; megalkotta a cigányság bonyolult strukturálódásának feltárását olyan sokáig gátló hármás felosztást (beilleszkedettek — beilleszkedésben lévők — be nem illeszkedettek).

Elgondolkodtató, hogy a határozat kerüli az asszimiláció szó használatát. Fentebb már felhívtam a figyelmet arra, hogy ez korántsem a tolerancia jele, hanem részben az alaptétel logikájából következik (ha nem nemzetiség vagy etnikum, akkor nem is asszimilálódhatik), részben a szöveg szalonképességét van hivatva biztosítani (a szocializmustól idegen az asszimiláció szorgalmazása).

A politikai döntést az értelmiség számára közvetítő publikáció a *Valóság* hasábjain már nem ilyen óvatos. „A cigányság nem nemzetiség, problémájuk megoldása a teljes asszimiláció.”¹⁰

Ugyan szándékosan toltam a háttérbe a cigányság szociális fejlődésének kérdését, itt mégis rövid kitérőt kell tennem. A határozat óta eltelt negyedszázad alatt bekövetkezett fejlődés egyértelmű, cáfolhatatlan tényei (foglalkoztatottság, iskolázottság stb.) mintha igazolni látszanának a „csoportautonómia helyett állami gondoskodást” elvet. Túl azon az általánosságban is igaz gondolat, hogy a kettő nem zárja ki egymást, megjegyzem, hogy a 60-as évek minden gazdasági félsikere vagy sikertelensége ellenére az általános emelkedés korszaka volt, amelynek egyik legkarakterisztikusabb vonása a krónikus munkaerőhiány. Nem akarom azt állítani, hogy a szociális téren haladónak mondható cigánypolitikát kizárólag az motiválta, hogy az extenzív iparnak szüksége volt a cigányok munkaeréjére is, csupán arra kívánok rámutat-

⁹ Az idézett határozatok megtalálhatók *Az MSZMP határozatai és dokumentumai* c. sorozatban, valamint *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422—1985* c. kötetben.

¹⁰ Turóczy Károly: „A cigányság társadalmi beilleszkedéséről”, *Valóság* 1962/6. 72—81. o.

ni, hogy e politika sikerei legalább annyira tulajdoníthatók a cigányok egyéni erőfeszítésének, mint az állami gondoskodásnak. Abban is biztos vagyok, hogy az általános gazdasági prosperitás hatását cigány nemzetiségi szervezet nem fékezte volna.

Az 1968-as agitációs és propaganda bizottsági határozat a 61-es PB-határozat végrehajtását vizsgálja annak szellemében; a szociális előrehaladás adatait és annak lassúságát kifogásolja. Legfontosabb döntése, hogy a hatékony koordinációra alkalmatlan társadalmi bizottság helyett a Minisztertanács Tanácsszervezetek Osztálya (később Tanács Hivatal) mellett tárcaözi koordinációs bizottságot hoz létre. Utasítja az MTA Szociológiai Kutatócsoportját a cigányság helyzetének vizsgálatára — egy éven belül jelentést vár. (A jelentés — az ún. Kemény-féle vizsgálat —, ha nem is egy éven belül, és ha nem is minden akadály nélkül, elkészült.) A határozat szorgalmazza cigány osztályok létrehozását is, de korántsem az etnikum elismeréseképpen, hanem módszertani megfontolásból.

„SAJÁTOS NÉPRÉTEG”

Az 1974-es agitációs és propaganda bizottsági határozat lényegében a Kemény-jelentésre épül. Új eleme, hogy helyesli a cigányklubok, cigány együttesek létrehozását, cigány értelmiségiek aktivizálódását, hagyományaik megőrzésére irányuló törekvéseiket. Ugyanakkor határozottan támadja a 61-es határozat elvi állásfoglalását megkérdőjelező cigány és nem-cigány értelmiségieket. „A központi kommunikációs eszközök által közölték, az írók írásai, a művek gyakran tartalmaznak a Politikai Bizottság és a kormány által képviselt elvekkel nem egyező álláspontokat. A Politikai Bizottság által közölt elveket az állami, társadalmi szervezetekben működők sem értelmezik mindig egységesen... Főként Budapesten élő cigány értelmiségiek, ciganológusok és egyetemisták állnak elő az utóbbi időben politikai, kulturális jellegű kérdésekkel, követelésekkel, hogy pl. alakuljon cigányszövetség, a különböző, cigánylakosság ügyével foglalkozó szervezetbe, bizottságokba kerüljenek be cigányok is, hogy rétegük érdekeit képviselhessék; induljon politikai, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító hetilap; létesüljön Budapesten cigányszínház, ahol a cigánygyermekek többségben vannak, folyjék kétnyelvű oktatás. Egyesek megkérdőjelezik a Politikai Bizottságnak azt az álláspontját, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság egy sajátos népréteg, azt tartják, hogy nemzetiség, s a nemzetiségi kijáró jogok illetik meg.” A határozati rész kimondja:

„Nem támogathatók egyes cigány értelmiségieknek és ciganológusoknak azok a törekvései, hogy létesüljön cigányszövetség, cigány hetilap induljon, Budapesten cigányszínház jöjjön létre”.

EGY TABU CSENDES MEGSZEGÉSE

Az 1977. évi közművelődési irányelvek a tárgyalta magasabb pártdokumentumokhoz képest alacsony szintű minisztériumi állásfoglalás, ajánlás; csupán azért fontos, mert a „hivatalos” dokumentumok közül először szakított az egyoldalú asszimilációs politikával. A dokumentum szerzői — akik között e sorok írója is szerepelt — viták és konzultációk során arra a meggyőződésre jutottak, hogy az asszimilációs alapelv szociáletikai szempontból helytelen, politikailag pedig célszerűtlen, mivel megvalósíthatatlan. Adva volt viszont egy olyan párhatározat, amely nemkívánatosnak minősítette az etnikai törekvéseket. Ezért kihasználva a „beilleszkedés” tartalmilag semmitmondó fogalmát, annak két változatát különböztették meg: „közvetlen beilleszkedés”, amely gyakorlatilag az asszimilációt jelenti, valamint „közvetett beilleszkedés” amely a cigány öntudat megőrzésével történő integrálódást írja körül. Az előkészítő munka során bevont személyek jól érzékelték a különbségtétel lényegét és némelyikük óvott is attól, hogy a minisztérium a „cigány nacionalizmusnak” tegeyen engedményeket.

Anélkül hogy túlértékelnék e dokumentum jelentőségét, elmondható, hogy tabut tört meg. Természetesen nem ettől alakultak meg azok a cigányklubok, művészeti csoportok, amelyek tömegbázisát képezik ma is a cigány etnikai mozgalomnak, hiszen néhány már azelőtt is létezett. Az „Írányelvek...” azonban mégiscsak legalizálta ezekben a csoportokban a tevékenységét, némi védettséget biztosított számukra a jogosságukat „szeparatizmus”, „nacionalizmus” vádjával kétségbe vonó illetékes szervekkel szemben. Mindenestre művelődéspolitikára hivatkozva ettől kezdve nem lehetett akadályozni e közösségek működését.

IGEN IS, MEG NEM IS

Az 1979-es PB-határozatból tűnik ki legvilágosabban a cigánysággal mint népcsoporttal kapcsolatos pártpolitika ellentmondásos álláspontja. Az „álláspont” nem korrektt kifejezés, hiszen az ezzel kapcsolatos változás kimutatható, de miközben nyomon követhető a pártpolitikának az a felismerése, hogy a „cigánykérdés” mégsem csupán szociális kérdés és a cigányság nem

csupán „sajátos helyzetű réteg”, a különböző szintű határozatok makacsul ragaszkodnak a 61-es határozatban leszögezett elvhez: a cigányság nem nemzetiség. Jóllehet, már a 74-es határozatban is vannak kritikus megállapítások a 61 óta követett szociálpolitika nátekonyságát illetően, ez a határozat kritikusan elemző. Jóllehet a Kemény-féle vizsgálat óta nem végeztek szociológiai kutatást e területen, a szöveg szakszerűsége feltűnő. Tudomásom szerint széles körű anyaggyűjtő munka előzte meg a szövegezést, a főhatóságokon kívül a legkülönbözőbb személyekkel irattak összefoglaló anyagot. Nagy kár, hogy ez az anyag hozzáférhetetlen.

A dokumentum az előzőekhez hasonlóan hivatkozik a 61-es határozatra, bár nem kiemelt helyen. Szorgalmazza „cigányszármazású személyek” bevonását a különböző szintű szervezetebe, és felszólítja a pártszerveket, hogy „segítsék elő, hogy az arra érdemes cigányok megfelelő politikai, közéleti szerephez jussanak”. (A szövegben érdekesen keveredik a „cigányszármazású személy” és a „cigány” elnevezés használata.) Felszólít „az értékes cigányhagyományok felkutatására, ápolására”. Ugyanakkor leszögezi: „A hazánkban élő cigányok: nem tekinthetők nemzetiségnek, hanem olyan etnikai csoportnak, amely fokozatosan beilleszkedik társadalmunkba, illetve asszimilálódik.” Megismétlődik benne a támadás az ettől eltérő nézeteket vallók ellen: „A cigányok ügyét-sorsát szívén viselő jelentős számú nem cigány értelmiségi körében létezik egy szűk csoport, amelynek nézeteiben keveredik az újabaldali ideológia és a cigány nacionalizmus. A kutatók és a cigány értelmiségiek egy részében élnek olyan nézetek, hogy a cigányokat — eltérően a Politikai Bizottság 1961-es határozatától — nemzetiségnek kellene tekinteni. Ebben a kérdésben nem indokolt megváltoztatni az 1961-es határozat álláspontját.”

Vizsgált témánk szempontjából az alapvető újdonság a már fentebb idézett mondatban rejlik (nem tekinthető nemzetiségnek, hanem olyan etnikai csoportnak...). Az előkészítő anyagok ebben a kérdésben nagyon megoszlottak. Volt olyan vélemény (felkért magánsemmély), aki a nemzetiséggé nyilvánítás híve volt, míg a többség teljes mértékben elutasító volt ezzel kapcsolatban.

A Kulturális Minisztérium anyaga — továbbépve az 1977. évi közművelődési irányelvek óvatoskodó álláspontján — kompromisszumos irányonalat képvisel. Nem szállt szembe az akkor még tabunak számító 61-es állásponttal („a cigányság nem nemzetiség”), de közvetve bi-

rálta azt, mondván, hogy az alapvetően helyes megállapítás merev értelmezése sok helyütt arra vezetett, hogy az illetékes helyi szervek nacionalizmusra és szeparatizmusra hivatkozva állták útját sok hasznos kezdeményezésnek. Szovjet példára hivatkozva javasolta az „etnikai csoport” kifejezés használatának bevezetését, és azt, hogy „nemzetiség” ügyben ne foglaljon se pro, se kontra állást, azaz hagyja nyitva a kérdést.

A KM illetékes munkatársainak taktikája az volt, hogy „nemzetiség” ügyben „termékeny bizonytalanságot” kell teremteni; nyitott helyzetet, amelyben a spontán folyamatok megmutatkoznak és ezáltal kezelhetővé, netán befolyásolhatóvá válnak. A határozat ebből a szempontból félsiker volt: bizonytalanságot eredményezett, ámde terméketlent. A cigány értelmiségiek nemzetiség-párti képviselői a számukra kedvezőnek tűnő félmondásokat idézgették, míg az asszimilációs politika hívei a 61-es határozat megfelelő pontjának megerősítésére hivatkozhattak. Jellemző kétértelműségek fogalmazták meg a kulcsmondatot is. ... fokozatosan beilleszkedik társadalmunkba, illetve asszimilálódik”. Lehetetlen megállapítani az „illetve” szó szemantikai tartalmát: azaz asszimilálódik, vagy egy részük asszimilálódik, más részük csak beilleszkedik etnikai tudatának megőrzésével? Elmondhatjuk, hogy az 1977-es KM irányelvek a maga óvatosságában is határozottabb volt: közvetlen és közvetett beilleszkedésről beszélt, és a szövegvörnyezetből egyértelműen kiderült, hogy mit ért ezeken.

Az irányelvekhez képest visszalépést jelent az a szövegrész is, amely a homogén cigány művelődési közösségekről beszél. További, az etnikum kérdését érintő megállapítása: nem indokolt a kényelvtű oktatás bevezetése, sőt a cigány osztályokat is fel kell számolni, ahol lehet. Ugyanakkor szorgalmazza, hogy minél több cigányt vonjanak be a cigányügyek rendezésébe. Ez az abszurd kívánalom a későbbiekben sablonosan ismétlődik. Abszurditása abban áll, hogy egy asszimilációs programhoz kívánja megnyerni a cigány értelmiségiek segítségét, azaz önfel-számolásukat igényli. Hiszen, ha egy cigány egyén kilépett közösségből, akkor milyen alapon van több köze hozzá, mint a társadalom többi csoportjához? „A nem-cigány lakossággal közös művelődési alkalmak és formák mellett — ahol ez célszerűnek látszik — támogatni kell a homogén cigány művelődési közösségeket (folk-lóregyüttesek, klubok, szakkörök) munkáját.” Jóllehet a közös művelődési formák szaporítását a 77-es irányelvek is előtérbe helyezte, de a

szintén támogatandó homogén művelődési formáknak két fajtáját különböztette meg: az egyik módszertani kényszerűség eredménye, a másik cigány közösségek kollektív akarattnyilvánítása alapján jön létre. A párt dokumentumban szereplő „célszerűség” arra utal, hogy csak az első faja támogatandó.

A jelenség szimptomatikus; egyike a jól ismert félmegoldásoknak; a politika tudomásul veszi a tagadhatatlanul új jelenséget (esetünkben a cigány etnikai mozgalmat), de nem képes kiiktatni a régi gátlásokat.

AZ ASSZIMILÁCIÓS KORSZAK LEZÁRÁSA

Korábban már jeleztem a cigánysággal kapcsolatos politikai dokumentumok szakszerűsödésének folyamatát. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. évi jelentése és határozata nemcsak időrendben az utolsó, de máig ennek a folyamatnak a csúcsa is. A szakszerűsödési folyamat háttérben részben az áll, hogy a párt dokumentumok nagymértékben támaszkodnak az államigazgatási szervek anyagaira, az államigazgatási szervek pedig az időközben kialakult szakértői gárda véleményére. Más kérdés, hogy az államigazgatás, de már a szakértők szintjén is tekintettel vannak az anyagok készítői arra a szempontra, hogy a párt milyen mértékű változást tolerál, azaz az inputba eleve belekalkulálják a feed-backet.

A jelentés megállapítja: „Az utóbbi években a cigánylakosság társadalmi helyzetének és beilleszkedésének egyes kérdéseiről — így elsősorban etnikai csoportként történő megítélésükről — visszatérő viták folytak... Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú, sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportot... Létszámuk is nagyobb, mint a hazánkban élő nemzetiségieké együttvéve.” Az utolsó mondat két dolgra utal; igaz ugyan, hogy a cigányság „csak” etnikum, de a nemzetiségiekkel való pusztán összevetés „lebegteti” a nemzetiségi csoportként való esetleges elismerésüket; másrészt az utolsó mondat a nemzetiségi státust követelő cigány értelmiségiek (és nem-cigány szimpatizánsaik) évtizedes érvrendszeréből való. Tisztázza a „beilleszkedés” fogalmát, ami nem más, mint

- a szegregáció megszűnése,
- törvényes jogrend elfogadása,
- a munkamegosztásba történő bekapcsolódás,
- a civilizációs szint hozzáigazodása a környezetéhez.

Ez azonban nem jelent feltétlenül asszimiláció.

„A cigányság két — szabadon választható — módon illeszkedhet be társadalmunkba: a cigány kultúra megőrzendő értékeinek, hagyományainak vállalása, az etnikai identitás megőrzése révén, valamint önkéntesen vállalt asszimiláció útján. Elsősorban a cigány értelmiségiek, de egyre inkább más rétegek körében is mutatkozik igény a beilleszkedés előbbi változatának megvalósítására. A társadalmi környezet bizonytalanul ítéli meg e törekvéseket, holott a cigányság etnikai csoportként történő meghatározása, valamint az 1979-es politikai bizottsági határozat ebből következő, a cigány kulturális hagyományokat felkaroló elemei erre elvileg lehetőséget adnak. Ahhoz, hogy a cigány etnikai hagyomány, a cigányság erre igényt tartó körei számára pozitív, beilleszkedést segítő erővé válhassanak, a cigány kultúra feltárásának és ápolásának erőteljesebb támogatására, intézményes gondozására és terjesztési lehetőségeinek megteremtésére van szükség.

A hagyományok feltárása és ápolása a cigány etnikai csoporttal kapcsolatos ismeretek hiányos volta, e hagyományoknak a cigány értelmiség körében tapasztalható különböző — helyenként túlzásokba hajló — értelmezése, valamint az etnikai sajátosságoknak az elmaradottsággal téves azonosítása miatt nagy hozzáértést, körültekintést igénylő feladat.” A határozati rész végére teljes egyértelműséggel fogalmaz: „Kulturális öröksége, megőrzésre méltó hagyományai, nyelvi sajátosságai alapján a cigányság etnikai csoportot alkot. A cigány lakosok a Magyar Népköztársaság állampolgáraiként vállalhatják e hagyományokat, megőrizhetik etnikai identitásukat.” Szorgalmazza a cigánysággal kapcsolatos kutatások rendszeresét tételét (a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság és az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközössége 1982-ben áttekintette a cigányokkal kapcsolatos kutatás helyzetét, és létrehozta a Társadalomtudományi Intézet kebelén belül a Cigánykutatásokat Koordináló Tudományos Tanácsot), a cigány nyelv részleges bevezetését az iskolai oktatásban (igaz, hogy annak célja „átmenet a magyar nyelven történő oktatáshoz”, tehát nem kisebbségi jog, hanem módszertani pragmatizmus), cigány múzeum vagy külön gyűjtemény létesítését. „A Bizottság felkéri a Művelődési Minisztériumot, hogy a HNF OT-vel és a Minisztertanács Tanács Hivatalával együttműködve dolgozza ki javaslatát a cigányság kulturális értékeinek megőrzésére. Vizsgálja meg a társadalmi beilleszkedést szolgáló cigány kulturális szövetség létrehozásának és egy cigányságnak szóló lap indításának feltételeit.”

A határozat, amely egyértelműen a párt- és állami vezetés társadalmi reformtörekvéseinek sorába illeszkedik, pozitív visszhangra talált mind a cigány vezetők, mind a cigányügy támogatói körében. Talán a konzervatív nacionalista cigányszakértők körében váltott csak ki ellenérzést. Az elemzésnek azonban nem politikai döntések dicsőítése a célja — akkor sem, ha azok jó döntések —, hanem ténynek vélt jelenségek és azok kontextusának feltárása. Ezért szükséges rámutatni a dokumentum néhány ellentmondására és következetlenségére.

A legproblematisabb momentum a korábbi dokumentumokhoz való viszony. Szellemét tekintve gyökeresen szakít ugyan a 61-es koncepcióval, betűjét tekintve azonban közvetve vállalja annak örökségét, amikor kijelenti, hogy az 1979-es PB-határozat az elvi alap — az viszont expressis verbis a 61-es koncepció elvi alapján állt —, és az etnikusként történő elismerés mellett is elzárkózott a nemzetiégi státusz elismerésének lehetőségétől és az asszimilációt szorgalmazta.

A megoldás szimptomatikus: a tárgyi szakszerűséggel megfertőzött reform-funkcionárius a konzervatívabb választott testület által leszögeezett kereteket érintetlenül hagyva ellentmondó tartalommal tölti ki azokat. A régi koncepció érvényét veszítte ugyan, de mégis jelen van. A dokumentum meglehetősen a nemzetiégi elvi lehetőségét egy áttételes utalással, majd hivatkozik egy ezzel szöges ellentétben lévő felsőbb szintű dokumentumra, miközben felvázol egy olyan programot, amely sejtetni enged, hogy nem politikai bűn mégiscsak nemzetiégi kategóriában gondolkodni. Ez a „liberalizmus” és „tolerancia” mégis inkább eklektika, bizonytalanság, koncepciótlanság. Nem veszi komolyan a régi dogmát, de nem is tagadja meg.

Az 1961-től datált fejlődés a következőkben foglalható össze: létrejött egy az etnikum kérdésében téves politikai koncepció, amelynek ellentmondásosságát a hatvanas évek dinamikus szociális fejlődése időszakosan elfedte. Ez a tarthatatlan koncepció az idők folyamán erőteljes erózió ment keresztül és fokozatosan veszített érvényességéből. Ennek az eróziós folyamatnak a végpontja az 1984-es jelentés és határozat, amely azonban csak az érvénytelenítést vezette be, új koncepciót nem eredményezett, csupán alkalmazkodott az új helyzethez. Két dolgot meg kell azonban jegyezni: 1. a koncepciótlanság állapota természetesebb lehet, mint egy rossz koncepció erőltetése; 2. egy asszimilációt erőltető politikával szemben a „szabadon

választható” alternatívák előtérbe kerülése óriási jelentőségű előrelépést jelent.

Kínálkozik az a magyarázat is, hogy a több fontos kérdést nyitva hagyó dokumentum a pártirányítás megváltozásának jele: a párt kijelöli a főbb vonalakat és a megnövekedett döntési jogkörű államigazgatási, politikai és társadalmi szervezetek önállóan alakíthatják ki követendő irányvonalukat. Fentebb azonban már utaltam arra, hogy maguk a „főbb vonalak” ellentmondások. Másrészt a pártirányítás változása nagyon is kérdéses: nyitottan hagy fontos kérdéseket, de korántsem növeli meg az államigazgatási, társadalmi szervezetek döntési vagy akár értelmezési szabadságát. Bizonytalanságot teremt, amelyben a hierarchia alacsonyabb szintjén működő hivatalnokok nem tudják, hogy mihez tartassák magukat. A cigányság emancipálása mellett elkötelezett cigány és nem-cigány értelmiségiek adott esetben ezt a bizonytalanságot a maguk javára fordíthatják és az ellentmondások között lavírozva próbálnak nagyobb eredményeket elérhetnek, de a főhatalomnak mindig van hivatkozási alapja arra, hogy korábbi döntése nyilvános felülbírlása nélkül változtassa irányvonalát.

TŰNŐDÉS A KÖZELI JÖVŐRŐL

Visszapillantva az eltelt negyed század cigány-politikájára azt a végső következtetést kell levonnunk, hogy a „közösségi autonómia helyett hatékony szociálpolitikát” koncepciója nem vált be. A cigánysággal kapcsolatos szociálpolitikai célkitűzéseket korántsem sikerült úgy megvalósítani, ahogy azt az 1961-es koncepció megfogalmazói remélték. Nyitott kérdés marad, hogy az etnikai, netán nemzetiégi vonal akkori érvényesülése esetén sikeresebb lett volna-e a szociálpolitika? Egy bizonyos: nem lett volna kevésbé sikeres. Az óvatos fogalmazást némiképp indokolja a polgári demokráciák etnikai pluralizmusának gyakorlata, amelynek során a kisebbségek — képtelen szövege — folklorfesztiválok kaptak hatékony állami szociálpolitika helyett. Ugyanakkor arra is találunk példákat, amikor az etnikai mozgalom kezdeményezett, erősített meg sikeres szociális programokat.

Ma már inkább azon érdemes gondolkodni, hogy mit hoz a jövő? Nem kell sok előrelátás ahhoz, hogy úgy véljük: nagyobb szociális feszültségeket és bonyolultabb etnopolitikai helyzetet. A romló gazdasági helyzet mindenkori szociálpszichológiai törvényszerűségei — bűnbakkeresés, „csipésrend” stb. — közismertek. A cigányság legalacsonyabb szociális szinten élő tömegei rossz helyzetük objektív okait is et-

nikai diszkriminációként élük meg, miközben helyesen érzékelik a valóságos diszkrimináció mindennapos megnyilvánulásait is. Az állampolgári emancipáció kétségkívül meglévő folyamata a jobb élethelyzetbe jutó cigány rétegeknél sem eredményezi az elégedettség állapotát: éppen a jobb élethelyzetű rétegek képviselői jelentik be igényeiket a közösségi önrendezkedés magasabb szintjének elérésére. Az etnikum legitimálása terén tett apró liberalizálási lépések nem leszerelik, hanem éppen mozgósítják a cigány értelmiségieket, és a kicsivel nagyobb szabadság lehetővé is teszi — bár számukra nem kielégítő módon —, hogy törekvéseiknek formát adjanak. Az „etnikai csoport” — státus, amelynek kinyilvánításához a nemzetiségi követelések leszerelésének reményét fűzték egyesek, annak eléréséhez vezető lépcsőfok a cigány értelmiségiek egy része számára.

Számolni lehet azzal is, hogy a cigányság tradicionális és mozgalmon belüli *megosztottsága* — az integrációs tendenciák egyes megnyilvánulásai ellenére is — az érdekképviseleti fórumok kiépülésének realissá válásával tovább mélyül. Sokan ezt a zsíros állások megszerzéséért folytatott harcra mint értelmezik, holott ennél jóval többről, csoportérdekek és ideológiák meggyőződéses képviseletéről van szó, még akkor is, ha esetenként valóban tetten érhető a partikuláris érdek. Az 1984-es párthatározatot követően két szervezet jött létre: a Művelődési Minisztérium felügyelete alatt működő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (a „második” Szövetség) és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa mellett működő Országos Cigány Tanács. Gyakorlatilag harmadikként jelölhető meg a formálisan a Szövetséghez tartozó Cigány Újság és negyedikként a Fővárosi Tanács VB Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ. Mind a négy szervezet többé-kevésbé eltérő célokat követ, más és más a mozgalmi stílusuk, mások politikai tanácsadóik, mások a segítők a „nagypolitikában”.

Eppenséggel a nemzetiséggé válás kérdésében figyelhető meg a megosztottság elmélyülése: ez idő tájt lehetetlen *egyetlen* olyan szervezetet elképzelni, amelyet a cigányság egésze elfo-

gadna mint egy feltételezett egységes érdekkend- szert megtestesítő szervezetet. A demokratikus kibontakozás korporatív modellje a csoportérdek *egyközpontú* szervezeti megoldásának kedvez. A demokrácia klasszikus formáinak térnyerése — amelynek szintén megvannak az esélyei — viszont nem zárja ki *párhuzamos érdekképviseleti szervezetek* megalakulásának esélyeit sem. Feltehetően megnövekszik a jelentősége annak is, hogy a nem-cigány társadalom hogyan viszonyul a cigánykérdés alakulásához. A cigány etnikai mozgalom vezetőinek többsége ezt ma még nem ismerte fel és a történelmileg kialakult etatista reflexektől hajtva figyelmét egyoldalúan a főhatalommal való alkura, lobbizásra összpontosítja. A kialakulóban lévő új magyar nemzeti tudat érvényesülése esélyt kínál arra, hogy a cigány etnikai mozgalom a magyar értelmiség körében is támogatásra találjon; mindenestre a kialakuló autonóm csoportok e kérdésben tett szolidaritási nyilatkozatai ezt bizonyítják. A társadalmi támogatásnak ezt az esélyét azonban nagymértékben csökkentheti az a körülmény, amely főként a határon túli magyar kisebbség helyzete kapcsán állt elő: nemcsak elvonja a figyelmet, hanem a magyar etnikai lét veszélyeztettségének reális valóságát a köznapi ideológiában kiterjesztve gyengítheti a hazai kisebbségek iránti tolerancia ma még meglévő érzését. Ugyancsak a szolidaritás esélyeit csökkentik a cigány értelmiség radikális szárnyának kellő politikai érzék híján való megnyilvánulásai is. A demokratizmus kibontakozása nemcsak a radikális cigány követeléseknek biztosít tágabb megnyilvánulási lehetőséget, de — szerencsére ma még csak elvben — azon csoportok számára is, amelyek a cigány mozgalomban versenytársat látva e törekvések ellen léphetnek fel politikai programmal a törvényesség keretein belül.

E sorok írója aligha téved, ha úgy véli, hogy a cigánykérdés — nem „megoldása”, hanem Bibó István szavaival — „helyes értékelése után az összes felvetődő utak számára tiszta és még tisztább tényleges feltételeket és atmoszférákat teremteni”, programjának megvalósítása terén a neheze még hátravan.

BÁTHORY JÁNOS